
HÜBER GABRIELLA MARGIT

VITA(KULTÚRA) A NÉMET FELVILÁGOSODÁS ESZMERENDSZERE KAPCSÁN

Egy új korszak létrejötte különböző szakaszokon keresztül megy végbe, fokozatosan körvonalazódnak azok a teóriák, nézetek, melyek az adott időszakot jellemzik, melyet követően kezdetét veszi egyfajta törekvés, ahol a sokféle, gyakran ellentmondásos nézetek közül a találó, bizonyítható megállapítások kerülnek kiválasztásra. Jelen tanulmány olyan művek bemutatását tűzi ki célul, melyek a német felvilágosodás keretein belül kritikát gyakoroltak a társadalomra és az akkor uralkodó nézetekre. A kritika szó első hallásra általában negatív konnotációval bír, azonban pozitív, konstruktív jellegű is lehet. Megjelenése egyensúlyt hozhat az értelmezésbe, hiszen a kritikai írások megadják a lehetőséget, hogy egy másik szemszögből érthessük meg az adott témakört. Ha visszatekintünk az elmúlt két évszázadra, akkor a különböző tudományterületek gondolkodóinak nagyszámú emblematikus vitáival szembesülhetünk. Ezek a viták létrejöhetnek két gondolkodó között, különböző kérdések körül, előfordulhat, hogy a résztvevők maguk is kortársak, és vitaként tekintenek az adott kérdéskörökre, vagy éppen csak az utókor számára jelenik meg eltérő nézetként. Lehetséges, hogy amikor a résztvevők különböző véleményeket taglalnak, még nem tudatosult bennük, hogy egyfajta „vitában” vesznek részt, ebben az esetben a történetíró utólag rekonstruálja meg a „vitát”. (Fehér, 2015.)

Három értelmezése különül el a kritika kifejezésnek a 18. századi német filozófia területén, az első kifejezetten a „német állapotok” elemzésére fordít figyelmet, míg a második Kant nevéhez kapcsolódik, ahol a „kritika kidolgozása a jogosult észhasználat programjához köthető”. A harmadik jelentés pedig a romantika korszakában a művészet és filozófia kapcsolódásaként jelenik meg (Soóky, 2013).

A tanulmány a teljesség igénye nélkül helyezi vizsgálat alá a német felvilágosodás eszmerendszerét ért kritikákat, melyhez Imanuel Kant *Was ist Aufklärung* és August Wilhelm Schlegel *Kritik an der Aufklärung* című műve ad alapot. Legvégül kifejezetten Kant neveléstudományról alkotott nézetei kerülnek ismertetésre az *Über die Pädagogik* című műve alapján. Fontos megemlíteni, hogy Kant nézetei a pedagógiáról nem filozófiai rendszeréhez kapcsolódnak, még a kritikai korszak előttié, tehát a jelen írásban bemutatandó felvilágosodás gondolköréből származnak.

A (német) felvilágosodásról általánosságban

A felvilágosodás a 17. században vette kezdetét, a német ige *aufklären* eredeti jelentését vizsgálva Kaspar Stielers *Der Teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs oder Teutscher Sprachsatz von 1691* című műve nyújt segítséget. Az igét eredetileg a felvilágosítani, felvidítani jelentésben használták, átvitt értelemben csak később jelent meg, ekkor már egy szellemi értelemben vett felvilágosodásról beszélhettünk. A felvilágosodás során egy új polgári réteg alakult ki, ebben az időszakban a polgárok és nemesek közötti nézetek felerősödtek. A középpontban az értelem, hasznosság, szabadság, emberségesség, új, egyedi gondolatok álltak. A költészetben már nem az uralkodók dicséretére helyeződött a hangsúly, helyette a polgári élet ábrázolása került előtérbe (Herold és Wittenberg, 1995).

A tanulmány terjedelmi korlátai okán a teljesség igénye nélkül lehetséges csak bemutatni a német felvilágosodás alapjait, erre a következőkben tesztek kísérletet. A német felvilágosodás első képviselői közül említést kell tenni Gottfried Wilhelm Leibnitzről, aki polihisztorként tevékenykedett, ezenkívül a tudomány és a vallás, a katolicizmus és a protestantizmus összebékítésére törekedett. Christian Wolff alkotta meg az empirikus alapokon nyugvó képességlélektant, illetve Leibnitzhez hasonlóan azon az állásponton volt, hogy a szociális harmónia érdekében szükséges minden gyermek nevelése, iskoláztatása. Nagy Frigyes, porosz király is egyetértett abban, hogy az állam boldogulása nem valósulhat meg a nép erkölcsi felvilágosítása, nevelése nélkül. Ezméinek követőjére, Eberhard Rochow elképzeléseire is a felvilágosult racionalizmus volt jellemző. Kizárólag a nép nevelésének ügyével foglalkozott, melynek célját a gondolkodás fejlesztésében látta. A praktikus, vagyis közhasznú ismeretek tanítását helyezte előtérbe, ezenkívül fontosnak tartotta az ifjúság erkölcsi nevelését is. A német felvilágosodás neveléstudományt érintő szakaszaira többek között hatással volt a tanítóképzés átalakulása¹, fejlesztése, a filantropisták mozgalma², a neohumanizmus³, és Pestalozzi pedagógiája (Németh és Pukánszky, 1995).

A Kant-féle felfogás a felvilágosodásról

A felvilágosodás eszmerendszerének vizsgálata kapcsán Kant nevét nem lehet figyelmen kívül hagyni. A német felvilágosodás egyik alapműve a *Was ist Aufklärung?* című írás az ő nevéhez köthető. A mű a még nem felvilágosult emberek számára szánja megjegyzéseit, jóval optimistább hangvételben, mint Schlegel későbbiekben elemzésre kerülő kritikai értekezése. Kant szerint a fel-

- 1 Meg kell említeni Ignaz Felbiger normaiskoláját, mely igen széles körben éreztette hatását.
- 2 Ide sorolható többek között: Joachim Campe, Ernst Trapp, Christian Salzmann.
- 3 Jelentős képviselői közé tartozott többek között: Johann Mathias Gesner, Johann August Ernesti, Christian Gottlob Heyne.

világosodás egy olyan kiút, melynek segítségével kiszabadulunk abból az állapotból, melyet kiskorúságnak nevez. Kiskorúság alatt a filozófus egy olyan állapotot ért, mikor valaki más döntésére hagyatkozunk ahelyett, hogy saját eszünket használnánk. (Foucault, 1991.) A fő problémát Kant a kényelmességben látja, ami megakadályozza az embereket abban, hogy változtassanak életükön. Véleménye szerint mindig az egyszerűbb, megszokottabb utat választják inkább, az okokat tehát a gondolkodó a lustaságra és a gyávaságra vezeti vissza. Így nem kell gondolkodniuk, sokkal egyszerűbb megoldás, mint a felvilágosodás útjára lépni, mindez azonban minden ember saját maga felelőssége.

Kant szerint a felvilágosodás jelmondata a *„Merj gondolkodni, a magad értelmére támaszkodni”* (Kant, 1784). Az idézet alapján tehát az ember akkor válik nagykorúvá, ha a filozófiai, vallási, erkölcsi, politikai kérdésekben a saját értelmét teszi meg végső tekintélynek. A műben két olyan feltétel kerül meghatározásra, mely által az emberiség kiszakadhat a kiskorúság állapotából, ezek szellemiek és intézményiek, etikaiak és politikaiak (Foucault, 1991). Először is külön kell választani azokat a helyzeteket, amikor engedelmeskedni kell, és amikor az eszünket szükséges használni. A XVI. század lelkiismereti szabadságával szemben⁴, másfajta különbséget tesz az ész magán és nyilvános használata között. A kanti értelmezés szerint az észnek a nyilvános használata során szabadnak kell lennie, míg alávetettnek a magánhasználat esetén. A filozófus szerint az ember akkor használja az eszét magáncéllal, amikor a társadalom részeként tölt be egy szerepet egy adott pozícióban, és az odavonatkozó szabályok és célok szerint kell cselekednie. Nem arra céloz, hogy vakon kell engedelmeskedni minden esetben, csupán alkalmazkodni kell a meghatározott körülményekhez, és az adott célokat figyelembe véve kell használnunk az eszünket. A másik oldalról nézve, ha ezektől a feltételektől mentesen, más körülmények között használjuk az eszünket, akkor az ész használata szabad és nyilvános. Az utóbbi két gondolatmenetből azt a következtetést lehet levonni, hogy a felvilágosodás nem garantálja az egyén gondolatszabadságát, akkor lehet felvilágosodásról beszélni, ha az ész szabad és nyilvános használata egybefűződik (Foucault, 1991). Végső tanácsait Kant a politika és az uralkodók felé intézni.

Schlegel kritikája a felvilágosodásról

Ahogy az már említésre került, a felvilágosodás Schlegel-féle értelmezése jóval pesszimistábban közelíti meg a korszak nézeteit, ez a kritika műfajából, illetve a mű későbbi keletkezéséből is adódik. Már a mű elején hangsúlyos az ironikus hangvétel, melyet a szerző a későbbiekben is folyamatosan használ. Három fogalom kerül elsőként bevezetésre, a tolerancia, a gondolkodás szabadsága és az emberség, melyeket a szerző a későbbiek során részletesen elemez. A szerző szerint a felvilágosodás eszméi túl sokat ígérnek, minden területen van funkció-

4 Az a jog, hogy bármit gondolhassunk addig, amíg engedelmeskedünk.

juk, a fizikában, az alkímiában, asztrológiában, matematikában. Ezen a ponton érezhető a kanti gondolatok kritikája, hiszen Kant is több területre alkalmazta a felvilágosodásról szóló gondolatait. Schlegel szerint a felvilágosodás gondolkodóinak eszméi azt szuggerálják, hogy a felvilágosodás nézetei majdnem minden területen felvetődött kérdésekre/problémákra megoldást hozhatnak. Ennek kapcsán a felvilágosult optimizmus kritikája sejlik fel. A szerző erősen bírálja a felvilágosodás fény metaforájának jelentését, mely fontos szimbóluma a felvilágosodás képviselőinek. A klasszikus értelmezése szerint a valóságot a fény segítségével kell keresni, ennek a törekvésnek a célját a szabadság, hit, értelem hármassága segít elérni. Ahol a sötétség uralkodik, ott fénynek kell jönnie, egy tartós fénynek, ami ragyog, azonban nem vakít el (Schmidt, 1989).

Schlegel egészen máshogy értelmezi a fény metaforát, szerinte elképzelhető, hogy a fénynek nincs igazi funkciója. Jól hangzik a kifejezés, azonban a mélyebb értelem hiányzik. Mindenki használja a fogalmat, az igazi, a szellemi megvilágosodás azonban nem valósul meg (Oelkers, 2007). Általában a fényt pozitív mellékjelentéssel, míg a sötétséget negatívvá hozzák összefüggésbe. A szerző szakít a hagyományos felfogással, a sötétséggel kapcsolatban előkerül az éjszaka fogalma, ami az álmok ideje, ahol a fantázia világa uralkodik. Minden nappal után következik az éjszaka, mely változást, pozitív új dolgokat hozhat. A felvilágosodás másik fő fogalma, a hasznosság is Schlegel karikatúrájává válik. A mű alapján a felvilágosult emberek mindent a hasznosság okán tesznek. Nem azért esznek, mert éhesek, vagy az élvezet miatt, hanem mert ez így hasznos (Schmidt, 1989).

Kanthoz hasonlóan Schlegel is ír a szabadságról, és a gondolat szabadságáról, azonban azt az álláspontot képviseli, hogy nem léteznek még azok a feltételek, melyekkel a szabadság ténylegesen is megvalósulhatna. A korszak újítoit az a vád éri, hogy nem eléggé törekszenek a kitűzött célok elérésére, megmaradnak a szavak szintjén, melyek önmagukban nem elegek, ha a tettek hiányoznak.

Kant a pedagógiáról

A német filozófia teoretikusai közül többen is kísérletet tettek arra, hogy a neveléstudomány területére is kiterjesszék gondolataikat, mely befolyással bírt a magyar pedagógia fejlődésére is. A német filozófiai pedagógia jelentős képviselői közé sorolható Kant, Fichte, Hegel és Schleiermacher (Németh és Pukánszky, 1995). A következőkben Kant nevelésről alkotott nézetei kerülnek áttekintésre.

A filozófus nem alkotott kifejezetten pedagógiai rendszert, csupán alkalmanként foglalkozott pedagógiával. A königsbergi egyetemen tartott pedagógiai témájú előadásokat, és ahogyan az akkor szokás volt, egy korabeli tankönyvet vett alapul, melyhez kifejtette saját véleményét, hozzáfűzte megjegyzéseit. Az előadások jegyzeteit tanítványának, Rinknek adta át, aki azt még Kant életében kiadta *Über die Pädagogik* címen. Ahogyan arról már a bevezetésben szót ejtettem, Kant nézetei a pedagógiáról nem filozófiai rendszeréhez, hanem

a jelen írásban már bemutatott felvilágosodás gondolköréhez kapcsolódnak. Ezen okból is fontosnak tartottam bemutatni a Kant-féle felvilágosodás eszmerendszerét. Kant megjegyzései, véleménye a nevelésről, korábbi tapasztalatai, Rousseau és Basedow olvasásának élménye alatt keletkeztek (Fináczy, 1934).

Kant kiemelkedő szerepet tulajdonít a nevelésnek, „*az ember csakis a nevelés által válhat emberré, semmi más, mint amivé a nevelés teszi*” (Kant, 1803. 6. o.). A jó nevelés véleménye szerint az, amiből a világon minden jó fakad (Fináczy, 1934). A nevelés célját a német filozófus az ember rendeltetéséből vezeti le, ami az igazi erkölcsiség szintjére való felemelkedés. Az embert el kell juttatni a tiszta moralitás, az erkölcsi autonómia szintjére, ahol nem az ösztönök vagy a külső kényszerek (törvények, szabályok) vezérlik.

Három szintet különböztet meg az ember morális fejlődésében, idetartozik az empirikus én, szociális én, autonóm én. Ez a folyamat az individuumból polgárrá, majd emberré válást jelképezi, azonban az autonóm moralitás, mint eszmény jelenik meg felfogásában. Ebben az empirikus világban nem érhető el a teljes erkölcsi tökéletesség azonban az „*intelligibilis világban*”, ahol már nem érvényesek a kauzalitás törvényei, ott megvalósulhat (Pukánszky, 2000).

Kant két részre osztja a nevelést, a fizikai és praktikus nevelésre. A fizikai nevelés Kant pedagógiájában a testre és a lélekre is egyaránt irányul. Pedagógiájának első felében a testi nevelés kapcsán ad tanácsokat, melyben megfigyelhető Rousseau hatása. Részletesen kitér az anyai táplálás fontosságára, a pólyázás, ringatás, és a túl meleg öltözék, illetve a járószalag elkerülését javasolja. Fontosnak találja az edzést, a test fejlesztését, illetve természetes lételemként tartja számon a játékot (Pukánszky, 2000).

A második rész a fegyelmezés témakörét tárgyalja, melynek feladata a vadság megszelídítése, azonban a fegyelmezés drasztikus elemeit elveti Kant. A harmadik rész a kultúráról, művelésről szól, melynek három fokát különbözteti meg. Az első a kultúra, melynek segítségével képesek lesznek az emberek bizonyos feladatokra (pl. számolás, zene). A második a civilizáció, ami a társadalomban való életre készít fel, míg a harmadik, a moralizáció, az erkölcsös jellem elérését biztosítja (Fináczy, 1934). A lélek fizikai kultúrájában két út létezik a kanti felfogás szerint: a szabad, mely a játékos tevékenységet jelenti, és a skolasztikus, ami a munkára vonatkozik. A kanti pedagógia a hangsúlyt nem az értelmi, hanem a praktikus nevelésre teszi, melynek révén válhat az ember a már említett érzékek fölötti világ részesévé.

Összegzés

Helyenként nagyon eltérő értelmezéseket találunk Kant és Schlegel felvilágosodás filozófiájában, többek között a felvilágosult optimizmus alapvető nézeteit tekintve, a fény metafora és a hasznosság, a szabadság és a gondolat szabadsága kapcsán. Azonban ahogyan a „*Vitában egymással*” című kötet szerkesztői is megfogalmazzák, „*vita, reakció nélkül még a legzseniálisabb gondolatok is elsor-*

vadnak. Kontrasztban jobban látszik az eredeti mondanivaló, sőt olykor a disputa megemeli egy könyv célkitűzését, kiszélesíti tárgykörét, szélesebb horizontúnak látatja” (Fehér, Kiss, Lengyel és Nyíró, 2015. 14. o.).

Összességében kijelenthető, hogy nem egyszerű egyértelműen definiálni egy korszakot, arra a kérdésre, hogy mi is lényegében a felvilágosodás, mely nézetek helytállóak igazán, többféleképpen lehetséges válaszolni, a vélemények megoszlanak a kérdésről. Johann Friedrich Zoellner találóan fejezi ki a definícióalkotás nehézségeit. „*Mi a felvilágosodás? A kérdést, ami legalább olyan fontos, mint hogy mi a valóság, éppen annyira meg kellene válaszolni, mint elkezdeni a felvilágosodás útjára lépni. És még mindig nem tudtam megválaszolni*” (André, 1996. 1. o.).

Irodalom

- Alt, Peter- André (1996): *Aufklärung*. Metzler, Stuttgart, Weimar.
- Fehér M. István (2015): *Filozófusok vitái különös tekintettel a XIX-XX. századra*. In: Fehér M. István, Kiss Andrea Laura, Lengyel Zsuzsanna Mariann és Nyíró Miklós (2015): *Vitában egymással” Filozófusok disputái, kontroverziái*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Fináczy Ernő (1934): *Nevelélméletek a XIX. században*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Foucault, Michael (1991): *A modernség politikai – filozófiai dilemmái, a felvilágosodáson innen és túl*. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest.
- Herold, Theo és Wittenberg, Hildegard (1995): *Aufklärung – Sturm und Drang*. Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart.
- Kant, Immanuel (1803): *Über die Pädagogik*. Friedrich Nicolovius, Königsberg.
- Kant, Immanuel (1784): *Was ist Aufklärung?* Berlinische Monatsschrift. Dezember-Heft 481-494.
- Németh András és Pukánszky Béla (1995): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Oelkers, Jürgen (2007): *Aufklärung, Bildung und Öffentlichkeit*. Übersicht zur Vorlesung, 15. September.
- Pukánszky Béla (2000): Immanuel Kant pedagógiája. In: *A jezsuita tanügyi szabályzattól napjainkig*. Neveléstörténeti konferenciák, OPKM, Budapest, 19-32.
- Schmidt, Hans Jürgen (szerk. 1989): *Die deutsche Literatur in Text und Darstellung*, Romantik 1. Stuttgart, Philipp Reclam.
- Schlegel, Wilhelm (1828): Kritik an der Aufklärung. In: Szerk.: Hans Jürgen Schmidt (szerk. 1989): *Die deutsche Literatur in Text und Darstellung*, Romantik 1. Stuttgart, Philipp Reclam.
- Soóky Krisztina (2013): Egy tréfa története. *Passim. Filozófiai Folyóirat*. XV. 1. sz. 107-125. o.